

Gençler ve afet travması: depremin görünmeyen etkileri

Doç. Dr. Sevinç Ulusoy

2008 yılında İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesinden mezun oldu, 2014 yılında Bakırköy Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Hastanesinde psikiyatri uzmanlık eğitimini tamamladı. 2023 yılında doçent ünvanını aldı ve hâlihazırda özel muayenehanesinde hizmet vermektedir. Bilişsel Davranışçı Terapiler (BDT) yöntemlerini kullanarak duygu, affektif bozukluklar, stigma ve transdiagnostik süreçler gibi alanlarda araştırmalar yürüttü. 2013 yılından itibaren Kabul ve Kararlılık Terapisi (ACT) başta olmak üzere yeni kuşak bilişsel-davranışçı terapilere yöneldi. Hâlihazırda Bağlamsal Davranış Bilimleri Derneği (ACBS) yönetim kurulu üyesi olan Ulusoy, Bağlamsal Bilimler ve Psikoterapiler Derneğinde de başkan yardımcılığı görevini sürdürmektedir. İşlevsel bağlamsalcılık, affektif bozukluklar, psiko-onkoloji, travma ilişkili patolojiler ve yas üzerine odaklanan çalışmaları bulunmaktadır. Aynı zamanda ACT yaklaşımı ile terapistlik, eğitimcilik ve süpervizörlük faaliyetlerini yürütmektedir.

Aleyna Güleriyüz

2001 yılında İstanbul'da doğdu. 2019 yılında İstanbul Medipol Üniversitesi Psikoloji Bölümünde eğitime başladı. Lisans eğitiminin son yılında Bakırköy Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Hastanesinde stajyer psikolog olarak çalıştı. 2023 yılında lisans eğitiminin hemen ardından İstanbul Medipol Üniversitesi Klinik Psikoloji alanında yüksek lisansa başladı. Hâlihazırda işlevsel bağlamsalcılık, travma ilişkili patolojiler ve yas ilişkili araştırmalar yürütmekte olan Güleriyüz, tez döneminde olup eğitimine devam etmektedir.

Doğal Afetlerin Gençler Üzerindeki Psikolojik Etkileri

Deprem, sel, yangın, kasırga gibi doğal afetler, gençlerin psikolojik iyilik hâllerini etkilemekte ve psikiyatrik bozuklukları da içeren çeşitli psikolojik problemlere yol açmaktadır (Powell vd., 2021). Çocuklar ve ergenler, doğal afetlerden sonra travma sonrası stres semptomları geliştirmeye yatkın bir grup olarak görülmektedir (Brown vd., 2017) ve akut stres bozukluğu ile travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) afet sonrası yaygın olarak görülen psikiyatrik bozukluklar arasında yer almaktadır (Furr vd., 2010; Gordon-Hollingsworth vd., 2018). Doğal afete maruz kalma sonrası gençlerde ortaya çıkabilen duygu düzenleme problemleri (Self-Brown vd., 2017) TSSB dışında depresyon gibi duygu durumu bozuklukları (Ollendick ve King, 1994) ve kaygı bozuklukları (Lai vd., 2013, 2014; Reijneveld vd., 2003) olarak da kendisini gösterebilmektedir. Yapılan bir çalışmada, travmatik olaya maruz kalmış ergenlerde somatizasyon,

obsesif-kompulsif bozukluk, depresyon, anksiyete bozuklukları, madde kullanım bozukluğu gibi psikolojik problemlerin doğal afetten altı yıl sonrasında bile devam ettiği görülmüştür (Tanaka vd., 2016). Her ne kadar tanı kategorilerinde yer almasa da travmatik olay sonrası erken dönemde ortaya çıkan konsantrasyon zorlukları ve uyku sorunları gibi stres belirtileri uzun dönemde akademik performansı ve okul uyumunu ciddi şekilde etkileyerek kalıcı olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir (Bonanno vd., 2010). Yine çevreye yönelik uyumsuz davranışlar, saldırganlık ve yıkıcı davranışlar da gençlerin yaşama adaptasyonunu güçleştiren travma sonrası belirtiler arasında yer almaktadır (McMahon, 1994).

Gençler Afet Sonrası Psikolojik Zorluklara Karşı Daha Savunmasız Mı?

Erişkinlerde yaş ve psikolojik problem geliştirme riski arasında doğrudan bir ilişkiden bahsetmek güçtür. TSSB riski farklı kültürlerde farklı yaş gruplarında

dağılım gösterebilmektedir (Norris vd., 2002). Özellikle 18 yaş altı gençlerde ve çocuklarda bu durum değişmekte, doğal afetin yaşandığı süreçte bireyin hangi gelişimsel dönemde olduğu afete verilen tepki üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. Gençler afetin psikolojik, biyolojik ve sosyal etkilerine karşı daha savunmasız bir grubu temsil etmektedir. Yaş değişkeni, gelişimsel becerilerin bir göstergesi olarak, doğal afet sonrası verilen tepkiler, felaketin değerlendirilmesi ve başa çıkma stratejileri üzerinde bir etkiye sahiptir (Vogel ve Vernberg, 1993). Dolayısıyla gencin doğal afete maruz kalma yaşı felaketin ardından ortaya çıkan sonuçlar için bir risk faktörü olarak kabul edebilir.

Felaket sonrası okul öncesi çocuklar, daha büyük yaşta gençlere oranla daha az psikolojik ve bilişsel sıkıntı fakat daha yüksek korku düzeyleri bildirilmişlerdir (Dogan-Ates, 2010; Salmon ve Bryant, 2002). Okul çağındaki gençler daha çok uyku ve yeme sorunları, davranışsal sorunlar ve zayıf okul performansı

bildirirken; ergenler travma sonrası stres bozukluğu, depresyon, anksiyete gibi psikiyatrik bozukluklarla daha sık karşı karşıya kalabilmektedir (Dogan-Ates, 2010; Korol vd., 1999). Travmatik olay sonrası tütün, alkol ve madde kullanımı ile depresif belirti deneyimle riskinin gençlerde yaşla birlikte arttığı gözlenmiştir (Danielson vd., 2017, Adams vd., 2015). Genel olarak bakıldığında gençlerin travma sonrasında tecrübe ettiği semptomların genel şiddetinin yaşla birlikte arttığı söylenebilir.

Bir Afet Sonrası Gençlerin Dayanıklılığına Katkıda Bulunan Faktörler Nelerdir?

Gençlerin doğal afetlere karşı psikolojik dayanıklılığı, yalnızca bireysel faktörler ya da yaş gibi değişkenlerden değil, içinde bulundukları sosyal çevreden de etkilenmektedir. Özellikle aile desteği gençlere yönelik destek mekanizmalarının başında gelmektedir. Çünkü ebeveynler felaket öncesinde, sırasında ya da sonrasında çocukların erişebileceği birincil destek mekanizmalarıdır (Gewirtz vd., 2008). Aile desteği ile birlikte sağlıklı ebeveyn-çocuk ilişkileri ve güçlü sosyal bağlar, akran desteği afet sonrası iyileşme sürecinde koruyucu bir rol oynayabilmektedir (Felix vd., 2013; Norris vd., 2002; Sprague vd., 2015). Bununla birlikte, düşük sosyoekonomik durum, aile içi stres ve ebeveynlerin zayıf başa çıkma becerileri, gençlerin travma sonrası ruh sağlığını olumsuz etkileyen önemli risk faktörlerindendir (Pfefferbaum vd., 2015). Gençlerin doğal afet sonrası karşılaştığı psikolojik zorlukların tek bir faktörle ilişkilendirilemeyeceği, psikolojik dayanıklığın birden fazla faktörün kümülatif etkisi altında olduğu aşikardır. Bu nedenle afet sonrası psikososyal müdahalelerde bireysel desteğin tek başına yetersiz kalabileceği söylenebilir. Aile dinamiklerini ve sosyal desteği güçlendirmeye yönelik yaklaşımların da dâhil edildiği çok yönlü psikososyal destek programları gençlerin afet sonrası iyileşme süreçlerinde kritik öneme sahiptir.

Gençlerin Psikolojik Dayanıklılıklarının Artması İçin Neler Yapılabilir?

1) Psikososyal Destek Mekanizmaları ve Uygulamalar: Afet sonrası gençlere yönelik destek mekanizmalarının etkili olabilmesi için yalnızca müdahale süreç-

lerine değil, afet öncesi hazırlık ve dayanıklılığı artırıcı stratejilere de odaklanmak gerekmektedir. Toplumun gençlerine ait psikolojik dayanıklılığı etkileyen faktörleri bilmek, bir doğal afet sonrası hangi gençlerin belirli sonuçlar açısından risk altında olduğunu belirlemede kritik rol oynamaktadır. Bu risk faktörlerinin tespitinde daha önceki afet durumlarında yapılmış olan toplum tarama çalışmaları önemli bilgiler vermektedir. Bu konuda ülkemizde de yapılmış araştırmalar mevcuttur. Örneğin Kahramanmaraş depreminden altı ay sonra yapılan bir çalışma, yaralanmış ya da enkaz altında kalmış bir yakını sahip olmanın, kronik ya da psikiyatrik bir hastalık bulunmasının ve sürekli yeni bir deprem olacağına dair yüksek endişe düzeylerinin, gençlerin afet sonrası kaygı ve TSSB belirtileri için risk faktörleri olduğunu göstermiştir (Sarman ve Tuncay, 2024). Bir başka çalışma ise, akut stres bozukluğunun büyük yaşta olan çocuk ve ergenlerde daha yüksek olduğuna ve ebeveyn kaybı, enkaz altında kalma süresi ile amputasyonun travma sonrası stres belirtileri için yordayıcı faktörler olduğuna dikkat çekmiştir (Özmen vd., 2024).

Risk faktörlerinin yanında, Hobfoll ve arkadaşlarının (Hobfoll vd., 2007) belirlediği beş ilke, gençlerin afet sonrası psikolojik sağlıklarını güçlendirmek için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Güvenlik duygusu, sakinlik, bireysel ve toplumsal yeterlilik duygusu, bağlılık ve umut kavramlarının yer aldığı bu beş ilke gözetilerek mevcut bağlama uyan stratejiler geliştirilebilir. Örneğin gençlerin afet öncesi planlama ve hazırlık süreçlerine aktif katılımı, onların güvenlik, yeterlilik ve bağlılık gibi duygularını pekiştirerek kriz anlarında daha etkili başa çıkma becerileri geliştirmelerine yardımcı olabilir. Yine afet sırasında ve sonrasında gençlerin yaşlarına uygun olarak çeşitli faaliyetlere dâhil, durumla pratik ve zihinsel olarak daha iyi başa çıkmalarına yardımcı olabilir.

Tüm bu nedenlerle olası bir afet durumundan önce risk altındaki grupların tespit edilmesi, özellikle bu kırılgan gruplara yönelik erken müdahale ve psikososyal destek programlarının hazırlanması gelecekte ortaya çıkabilecek psikososyal zorlukları önlemede önemli bir yer tutmaktadır. Yine afet yönetimi programlarının yalnızca yetişkinlere değil, gençlere de yönelik katılımcı süreçler içermesi, gençlerin uzun vadede

psikolojik iyilik hâllerini korumaları açısından yarar sağlayacaktır.

Travma odaklı psikoterapi yaklaşımları, afet sonrası çocuk ve ergenlere yönelik uygulanan psikososyal destek programlarının temel unsurlarındandır. Kanıta dayalı psikoterapiler içerisinde yer alan Travma Odaklı Bilişsel Davranışçı Terapi (TO-BDT); psikoeğitim, duygu düzenleme becerileri, bilişsel yeniden yapılandırma ve maruz bırakma stratejilerini içeren etkili bir tedavi seçeneği olarak önerilmektedir (Avustralya Hükümeti Ulusal Sağlık ve Tıbbi Araştırma Konseyi - NHMRC, 2020). Travmatik olayla ilişkili sıkıntıyı azaltmada çift taraflı uyarım kullanan Göz Hareketleriyle Duyarsızlaştırma ve Yeniden İşleme (EMDR) Terapisi (NHMRC, 2020), Anlatısal Maruz Bırakma Terapisi (KIDNET) (Brown vd., 2017), Çocuk Merkezli Oyun Terapisi (Jordan vd., 2013) gibi yaklaşımlar da son dönemde travmaya maruz kalmış çocuk ve ergenlere yönelik kullanılabilen ve kanıt desteği artan yaklaşımlar arasında yer almaktadır.

Afet sonrası çocuk ve ergenlere yönelik terapötik yaklaşımlar, travmanın etkilerini azaltmak ve psikolojik iyilik hâllerini güçlendirmek adına kritik bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, farklı terapötik yöntemlerin bilimsel kanıtlar ışığında değerlendirilmesi, koruyucu ve tedavi edici müdahalelere yönelik araştırmaların planlanması, kültüre ve yaşa özgü müdahale programlarının geliştirilmesi ve uygulanması gençlerin ruh sağlığını korumada hem afet öncesinde hem de afet sonrasında kritik bir rol oynamakta ve uzun vadeli psikososyal iyileşme sürecine katkı sağlamaktadır.

2) Kamu ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: Gençlerin afet sonrası toplanma sürecinde aile ve akran desteği kadar kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları ve eğitim kurumlarının da kritik bir rolü bulunmaktadır. Araştırmalar kamu sağlık kuruluşları, sosyal hizmetler gibi aile dışı profesyonel kaynaklardan gelen desteğin TSSB belirtilerini azaltmada etkili olduğunu göstermiştir (Pina vd., 2008). Özellikle okulların afetlere hazırlıklı olması hem psikolojik dayanıklılığı artırmak hem de gençlerin güvenlik duygusunu pekiştirmek açısından büyük önem taşımaktadır (Lowe vd., 2013). Afet öncesinde, afet planlaması ve yönetimi konusunda temel bilgi ve becerilere yönelik programlara

katılımı sağlamak bu konuda atılabilecek adımlardan biridir. Okulların afet planlamasında sadece öğretmenler ve okul personelinin değil, öğrencilerin de aktif rol alması, gençlerin kriz anlarında daha sağlıklı başa çıkma becerileri geliştirmesine katkı sağlamaktadır. Ancak afet sonrasında okullar fiziksel olarak etkilenebilmekte ve eğitim sektöre uğrayabilmektedir. Böyle durumlarda okulları etkilenen gençlerin yeni okullarla bağlantılarının kurulması, öğrenciler, veliler, öğretmenler, danışmanlar ve diğer okul personelleri arasında iletişimin teşvik edilmesi uzun vadeli olumsuz psikososyal sonuçların önüne geçmek adına gerçekleştirilebilecek krize müdahale basamaklarından biridir. Fiziksel olarak etkilenen okulların yeniden yapılandırılması, gençlerin eğitim hayatlarının kesintiye uğramaması ve iletişimin yeniden sağlanması için kamu kuruluşlarının hızlı ve etkili bir şekilde devreye girmesi esastır.

Kamu kuruluşlarının yanında sivil toplum kuruluşları hem maddi hem de psikososyal destek ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Afet durumlarında çocukların ve gençlerin çevresiyle bağ kurması, koruma ve bakım hizmetlerinin sağlanması, psikososyal destek, psikolojik ilk yardım, aile eğitim programları ve akran destek grup çalışmaları gibi faaliyetler sivil toplum kuruluşları tarafından yürütülmektedir. Uluslararası ve ulusal düzeyde gerçekleştirilen bu faaliyetler çocukların ve gençlerin travmadan etkilenmesini en az düzeye indirerek onların güçlenmesine katkıda bulunmaktadır (UNICEF Türkiye, t.y.). Yine afetler öncesinde ve sonrasında düzenlenen çalıştaylar ile sivil toplum kuruluşları, kamu, akademi ve özel sektör bir araya getirilerek geleceğe dönük çalışmalar ve öneriler geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır (Genç Hayat Vakfı, 2024).

STK'lar tarafından yürütülen çalışmalar, afet ve kriz durumlarında farkındalık oluşturma ve yanı sıra temel adımların atılması ve stabilizasyonun sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Afet sonrası gençlerin psikososyal iyilik hâlini desteklemek ve dayanıklılıklarını artırmak için kamu ve sivil toplum iş birliğinin güçlendirilmesi kritik bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır. Bu süreçte, bireysel destek ve planlamalar kadar kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşlarını içeren sistem düzeyinde bütüncül

psikososyal destek programlarının uygulanması, koruyucu önlemler ve uzun vadeli iyileşme süreçleri için vazgeçilmezdir.

Dijital Destek Araçları: Çözüm Mü, Risk Mi?

Teknolojinin afet müdahale süreçlerine entegrasyonu, özellikle gençler için önemli fırsatlar sunmaktadır. Sosyal medya ve dijital platformlar, afet sonrası bilgi akışını sağlamak, ihtiyaç duyulan hizmetlere ulaşımı kolaylaştırmak, aileyi ve toplumu birbirine kenetlemek ve dayanıklılığı artırmak açısından kritik bir rol oynayabilir (Berard vd., 2020). Gençlerin afet sonrası sosyal destek ağlarını korumasına ve yeniden inşa etmesine yardımcı olarak sosyal uyumu artırma açısından bu araçlar oldukça değerlidir. Sanal ortamlar, özellikle afet sonrası yerinden edilmiş gençler için topluluklarla yeniden bağ kurma ve yıkımlarla başa çıkma noktasında önemli bir dayanıklılık kaynağı olabilir (Bonati vd., 2023). Afet sonrası yalnızlaşma riski taşıyan gençler için internet tabanlı sosyal destek platformları, topluluk hissini yeniden kazanmalarına yardımcı olabilir.

Sosyal medyanın bir diğer yararı psikososyal destek almaya yönelik teşviki arttırmasıdır. Değişen çağda çevrim içi ve internet tabanlı müdahaleler gençlerin ruh sağlığı yönetimine etkili destek sağlayabilen ve afet durumlarında da oldukça elverişli yöntemler sunan yenilikçi müdahale stratejilerindendir. Çevrim içi terapötik müdahalelerin afet sonrasında gençlerin iyilik hâllerinin korunmasına ve iyileşmeye yönelik olumlu etkileri araştırmalarla ortaya konmuştur (Stasiak vd., 2018). Özellikle geleneksel ruh sağlığı hizmetlerinin yetersiz kaldığı veya erişimin zor olduğu durumlarda, dijital terapötik araçlar etkili çözüm yöntemleri sunabilir. Hızlı ve erişilebilir olması dijital terapötik araçları kriz anlarında uygulanabilir kılarak erken müdahale süreçlerini daha etkin hâle getirebilmektedir.

Sosyal medya, afet sonrası acil durum müdahalesi ve dayanıklılığı sağlamada destekleyici bir araç olabilirken, aynı zamanda erişilebilirlik, dezenformasyon ve gözetim gibi riskleri de beraberinde getirmektedir. Dijital eşitsizlik, özellikle düşük sosyoekonomik grupların afet sonrası toparlanmasını geciktirebilir ve bu da mevcut eşitsizlikleri daha da

derinleştirebilir. Sosyoekonomik düzeyi yüksek olan bireyler dijital ortama zengin bir erişim sağlarken, hâlihazırda afetlerden daha fazla etkilenen düşük gelirli bireyler ise afet sonrası daha da azalan dijital erişimle gecikmiş bir iyileşme içinde sıkışıp kalabilirler (Madianou, 2015). Bu nedenle dijital araçların erişilebilirliğini artırmaya yönelik politikalar ve müdahalelerin afet yönetimi programlarına dâhil edilmesi düşünülebilir.

Dijital çözümler içerisinde yer alan sanal topluluklar gençler için hem destekleyici hem de risk taşıyan alanlar olabilir. Afet sonrası sosyal medya kullanımı, psikolojik destek sağlama ve dayanışmayı artırma potansiyeline sahipken, yanlış bilgi yayılması ve olumsuz içeriklerin de gençler üzerindeki etkisi göz ardı edilmemelidir. Gençlerin dijital medya haberlerini ve bilgilerini hızlıca tüketen bir küme oldukları göz önünde bulundurularak afet anında doğru ve zamanında bilgi sağlayan güvenilir otorite ve haber kaynaklarının varlığı kritiktir. Kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları ve medyanın afet sonrası bilgi akışını daha düzenli ve güvenilir bir şekilde sunması, gençlerin sosyal medyayı afet iletişimde bilinçli bir şekilde kullanabilmesi için bilinçlendirilmesi ve sosyal medya okuryazarlığının artırılması kriz yönetimi süreçlerinin önemli bir basamağı gibi görünmektedir. Mevcut düzenlemelerin yapılması gençlerin kriz yönetimi süreçlerinde daha etkili rol almalarını sağlayarak hem kendilerinin hem de toplumun iyilik hâlinin korunması ve sürdürülmesinde etkili olabilir.

Önleme ve Dayanıklılığı Artırma: Geleceğe Hazırlık

Afet sonrası gençler, savunmasız bir grup olarak görülse de dayanıklı toplumların inşasında önemli bir potansiyele sahiptirler. Ancak, onların ihtiyaçları kadar katkıları da yetişkinler tarafından sıklıkla gözden kaçırılmaktadır. Bu nedenle, gençleri psikolojik olarak güçlendirmeye yönelik çalışmalar, afet ya da kriz durumları meydana gelmeden önce başlatılmalıdır. Risk faktörlerinin belirlenmesi, olası riskli grupların afet öncesinde belirlenmiş olması, gençler özelinde etkili psikososyal destek programlarının geliştirilmesi geleceğe yönelik atılabilecek adımlardandır. Gençler için çevrim içi ve çevrim dışı temsil alanları oluşturarak onları karar alma, önleme ve kurtarma çalışmalarına aktif olarak dâhil

etmek; içinde bulundukları topluma yönelik aidiyet hissini artırmak ve proaktif başa çıkma eğilimlerini geliştirmek adına önemli bir strateji olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, gençleri destek mekanizmalarının bir parçası hâline getirmek, yalnızca onların psikolojik dayanıklılığını artırmakla kalmayacak, aynı zamanda toplum genelinde afetlere karşı daha sağlam ve hazırlıklı bir yapı oluşturulmasına da katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Adams, Z. W., Danielson, C. K., Sumner, J. A., McCauley, J. L., Cohen, J. R., & Ruggiero, K. J. (2015). Comorbidity of PTSD, Major Depression, and Substance Use Disorder Among Adolescent Victims of the Spring 2011 Tornadoes in Alabama and Joplin, Missouri. *Psychiatry*, 78(2), 170-185.
- Australian Government National Health and Medical Research Council. (2020). *Australian guidelines for the prevention and treatment of acute stress disorder, posttraumatic stress disorder and complex ptsd; children and adolescents*.
- Berard, A. A., Plush, T., Cox, R. S., & Hill, T. T. (2020). Beyond information sharing: Stimulating youth recovery and resilience post-disaster through social media. *International Journal of Emergency Management*, 16(4), 297-316.
- Bokszczanin, A. (2012). Social support provided by adolescents following a disaster and perceived social support, sense of community at school, and proactive coping. *Anxiety, Stress, & Coping*, 25(5), 575-592.
- Bonati, S., Nardini, O., Boersma, K., & Clark, N. (2023). Unravelling dynamics of vulnerability and social media use on displaced minors in the aftermath of Italian earthquakes. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 89, 103632.
- Brown, R. C., Witt, A., Fegert, J. M., Keller, F., Rassenhofer, M., & Plener, P. L. (2017). Psychosocial interventions for children and adolescents after man-made and natural disasters: A meta-analysis and systematic review. *Psychological Medicine*, 47(11), 1893-1905.
- Danielson, C. K., Cohen, J. R., Adams, Z. W., Youngstrom, E. A., Soltis, K., Amstadter, A. B., & Ruggiero, K. J. (2017). Clinical Decision-Making Following Disasters: Efficient Identification of PTSD Risk in Adolescents. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 45(1), 117-129.
- Dogan-Ates, A. (2010). Developmental Differences in Children's and Adolescents' Post-Disaster Reactions. *Issues in Mental Health Nursing*, 31(7), 470-476.
- Felix, E., You, S., Vernberg, E., & Canino, G. (2013). Family Influences on the Long Term Post-Disaster Recovery of Puerto Rican Youth. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 41(1), 111-124.
- Furr, J. M., Comer, J. S., Edmunds, J. M., & Kendall, P. C. (2010). Disasters and youth: A meta-analytic examination of posttraumatic stress. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 78(6), 765-780.
- Genç Hayat Vakfı (2024). Afet sonrası çalışmalarda model olarak gençlik çalışmaları. Genç Hayat Vakfı. <https://www.stgm.org.tr/e-kutuphane/afet-sonrasi-calismalarda-model-olarak-genclik-calismalari>.
- Gordon-Hollingsworth, A. T., Yao, N., Chen, H., Qian, M., & Chen, S. (2018). Understanding the Impact of Natural Disasters on Psychological Outcomes in Youth from Mainland China: A Meta-Analysis of Risk and Protective Factors for Post-Traumatic Stress Disorder Symptoms. *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 11(2), 205-226.
- Hobfoll, S. E., Watson, P., Bell, C. C., Bryant, R. A., Brymer, M. J., Friedman, M. J., Friedman, M., Gersons, B. P. R., de Jong, J. T. V. M., Layne, C. M., Maguen, S., Neria, Y., Norwood, A. E., Pynoos, R. S., Reissman, D., Ruzek, J. I., Shalev, A. Y., Solomon, Z., Steinberg, A. M., & Ursano, R. J. (2007). Five Essential Elements of Immediate and Mid-Term Mass Trauma Intervention: Empirical Evidence. *Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes*, 70(4), 283-315.
- Jordan, B., Perryman, K., & Anderson, L. (2013). A case for child-centered play therapy with natural disaster and catastrophic event survivors. *International Journal of Play Therapy*, 22(4), 219-230.
- Korol, M., Green, B. L., & Gleser, G. C. (1999). Children's Responses to a Nuclear Waste Disaster: PTSD Symptoms and Outcome Prediction. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 38(4), 368-375.
- Lai, B. S., Auslander, B. A., Fitzpatrick, S. L., & Podkowirow, V. (2014). Disasters and depressive symptoms in children: A review. *Child & Youth Care Forum*, 43(4), 489-504.
- Lai, B. S., La Greca, A. M., Auslander, B. A., & Short, M. B. (2013). Children's symptoms of posttraumatic stress and depression after a natural disaster: Comorbidity and risk factors. *Journal of Affective Disorders*, 146(1), 71-78.
- Lowe, S. R., Godoy, L., Rhodes, J. E., & Carter, A. S. (2013). Predicting mothers' reports of children's mental health three years after Hurricane Katrina. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 34(1), 17-27.
- Madianou, M. (2015). Digital Inequality and Second-Order Disasters: Social Media in the Typhoon Haiyan Recovery. *Social Media + Society*, 1(2), 2056305115603386.
- McMahon, R. J. (1994). Diagnosis, assessment, and treatment of externalizing problems in children: The role of longitudinal data. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 62(5), 901-917.
- Norris, F. H., Friedman, M. J., Watson, P. J., Byrne, C. M., Diaz, E., & Kaniasty, K. (2002). 60,000 Disaster Victims Speak: Part I. An Empirical Review of the Empirical Literature, 1981-2001. *Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes*, 65(3), 207-239.
- Norris, F. H., Kaniasty, K., Conrad, M. L., Inman, G. L., & Murphy, A. D. (2002). Placing Age Differences in Cultural Context: A Comparison of the Effects of Age on PTSD After Disasters in the United States, Mexico, and Poland. *Journal of Clinical Geropsychology*, 8(3), 153-173.
- Ollendick, T. H., & King, N. J. (1994). Diagnosis, assessment, and treatment of internalizing problems in children: The role of longitudinal data. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 62(5), 918-927.
- Özmen, S., Gül, M. K., Sertkaya, B., & Demirci, E. (2024). Kahramanmaraş depremi sonrasında depremzede çocuklarda görülen psikiyatrik bulgular, sosyodemografik özellikler, akut stres belirtileri. *Türk J Child Adolesc Ment Health*, 31(2), 168-173.
- Pfefferbaum, B., Jacobs, A. K., Houston, J. B., & Griffin, N. (2015). Children's disaster reactions: The influence of family and social factors. *Current Psychiatry Reports*, 17(7), 57.
- Pina, A. A., Villalta, I. K., Ortiz, C. D., Gottschall, A. C., Costa, N. M., & Weems, C. F. (2008). Social Support, Discrimination, and Coping as Predictors of Posttraumatic Stress Reactions in Youth Survivors of Hurricane Katrina. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 37(3), 564-574.
- Powell, T., Wegmann, K. M., & Backode, E. (2021). Coping and Post-Traumatic Stress in Children and Adolescents after an Acute Onset Disaster: A Systematic Review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(9), Article 9.
- Reijneveld, S. A., Crone, M. R., Verhulst, F. C., & Verloove-Vanhorick, S. P. (2003). The effect of a severe disaster on the mental health of adolescents: A controlled study. *The Lancet*, 362(9385), 691-696.
- Salmon, K., & Bryant, R. A. (2002). Posttraumatic stress disorder in children: The influence of developmental factors. *Clinical Psychology Review*, 22(2), 163-188.
- Saman, A. & Tuncay, S. (2024). Büyük depremten 6 ay sonra: 2023 Türkiye depremiyle ilgili haberlerin ve diğer durumların ergenlerde kaygı düzeyi ve travma sonrası stres bozukluğu belirtileriyle ilişkisi. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 18(1), Article 1.
- Self-Brown, S., Lai, B., Patterson, A., & Glasheen, T. (2017). The Impact of Natural Disasters on Youth: A Focus on Emerging Research beyond Internalizing Disorders. *Current Psychiatry Reports*, 19(8), 53.
- Sprague, C. M., Kia-Keating, M., Felix, E., Afifi, T., Reyes, G., & Afifi, W. (2015). Youth Psychosocial Adjustment Following Wildfire: The Role of Family Resilience, Emotional Support, and Concrete Support. *Child & Youth Care Forum*, 44(3), 433-450.
- Stasiak, K., Merry, S. N., Frampton, C., & Moor, S. (2018). Delivering solid treatments on shaky ground: Feasibility study of an online therapy for child anxiety in the aftermath of a natural disaster. *Psychotherapy Research*, 28(4), 643-653.
- Tanaka, E., Tsutsumi, A., Kawakami, N., Kameoka, S., Kato, H. & You, Y. (2016). Long-term psychological consequences among adolescent survivors of the Wenchuan earthquake in China: A cross-sectional survey six years after the disaster. *Journal of Affective Disorders*, 204, 255-261.
- UNICEF Türkiye. (t.y.). Türkiye'de depremten etkilenen çocukların korunmasına ilişkin rehber. UNICEF. <https://www.unicef.org/turkiye/t%C3%BCrkiyede-depremten-etkilenen-%C3%A7ocuklar%C4%B1n-korunmas%C4%B1na-i%CC%87li%C5%9Fkin-rehber>.
- Vogel, J. M., & Vernberg, E. M. (1993). Part 1: Children's psychological responses to disasters. *Journal of Clinical Child Psychology*, 22(4), 464-484.